

İlâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihî (trc. Hülya Kocaoluk), İstanbul 2006; M. E. Subtelny, *Timurids in Trans- sition*, Leiden-Boston 2007; Osman F. Sertkaya, "Timur Bek'in Toktamış Han'a 1391'de Yapmış Olduğu Seferin Arap ve Uygur Harfli Kitabeleri (Karsakpay Yazıtı)", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler* (ed. Abdulvahap Kara – Ömer İşbi- lir), İstanbul 2007, s. 31-40; Claudio Rubini, "Sa- markand. The City of the Timurid Power", a.e., s. 331-344; Mehmet Tezcan, "Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri ve Timur'un Din Adamları- na Bakışı", a.e., s. 419-450; Musa Şamil Yüksel, "Timur, Tarih ve İbn Haldûn", a.e., s. 89-106; a.mlf., *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara 2009; a.mlf., "Arap Kaynaklarında Timur", *Blig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 31, Ankara 2004, s. 85-126; a.mlf., "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre 'Ankara Savaşı'", *TİD*, XXV/ 1 (2010), s. 351-369; M. Fuad Köprülü, "Yıldırım Bâyezid'in Esareti ve İntihan Hakkında", *TTK Belleten*, I/2 (1937), s. 591-603; a.mlf., "Yıldırım Bâyezid'in İntihan Meselesi", a.e., VII/27 (1943), s. 591-599; Zeki Velidi Togan, "Tımurs Osteuro- papolitik", *ZDMG*, LXXVIII (1958), s. 279-298; a.mlf., "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştır- ma" (trc. İsmail Aka), *TD*, sy. 26 (1972), s. 75-84; A. A. Semenov, "Gûr-i Emir Türbesindeki Timur'un ve Ahfâdının Mezar Kitabeleri" (trc. Abdülkadir İnan), *TTK Belleten*, XXIV/93 (1960), s. 139-163; Yaşar Yücel, "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar", a.e., XL/158 (1976), s. 249-285; XLII/166 (1978), s. 239-299; Ashirbek Muminov – Bakhti- yar Babadzhonov, "Amir Temur and Sayyid Ba- raka", *CAJ*, XLV/1 (2001), s. 28-62; Mustafa Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *TİD*, XX/2 (2005), s. 43-58; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, XII/ 1, s. 336-346; Halil İnalıcık, "Bâyezid I", *DİA*, V, 231-234.

İSMAİL AKA

TİMUR TÜRBEŚİ

(bk. GÛR-ı EMİR).

TİMURHİSAR

(bk. DEMİRHİSAR).

TİMURLULAR

Orta Asya
ve İran'da hüküm süren
İslâm hânedanı
(1370-1507).

Timur tarafından kurulduğu için onun adına nisbetle Timurlular şeklinde anılır. Timurlular, Semerkant merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Hânedanın egemen- liğindeki ana coğrafya Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın payına düşen kısmı içine alır. Timur'un doğduğu tarihlerde (1336) Ça- ğatay Hanlığı sarsıntı geçirmekteydi. Hâ- kimiyet Cengiz Han soyundan gelen han- lardan çok kabile reislerinin elinde bulun- yordu.

Timur 1370'te Mâverâünnehir'e hâ- kim olarak Semerkant'ta tahta oturdu. 782'de (1380) Ceyhun'u (Amuderya) ge- çip Horasan'a yaptığı, "üç yıllık sefer" diye anılan (1386-1388) askerî harekâtı sonucu Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Irak'a kadar topraklarını genişletti. Daha sonra Altın Orda Hanlığı'nı parçalayarak bu kesime, oradan Anadolu ve Suriye'ye yönelip Bağ- dat'a kadar ilerledi, böylece çok geniş bir alanda hâkimiyet kurdu. Timur, 1399-1400 döneminde Memlûkler'i ve ardından Os- manlılar'ı yendi; bölgedeki eski beylikleri tekrar canlandırıp onlara egemenliğini ka- bul ettirdi. 807'de (1405) vefatı sırasında geride çok geniş sınırları olan bir impara- torluk bıraktı. Ancak kurduğu siyasî birlik hânedan mensupları arasındaki kavgalar yüzünden kısa sürede parçalandı ve yak- laşık bir asır sonra ortadan kalktı.

Timur'un ölümü büyük bir hâkimiyet mücadelesinin başlamasına yol açtı. Veli- ahtı Pîr Muhammed, oğlu Şâhruh ve Mî- rân Şah'ın oğlu Halil Sultan hükümdarlık- larını ilân ederek saltanat mücadelesine gi- riştiler. Semerkant'ı ele geçiren torunu Ha- lil Sultan şehri muhafaza edemedi. 1409'da hâkimiyeti ele geçiren Timur'un küçük oğlu Şâhruh 823 (1420) yılına kadar ba- tıda ciddi bir teşebbüste bulunamadı. Ti- mur'un ölümünün üzerinden üç yıl geç- meden Karakoyunlular, Azerbaycan'da hâkim olmak suretiyle Timurlular için bir rakip haline geldiler. Öte yandan Ankara Savaşı'nın ardından parçalanmış Osman- lı Devleti yeniden toparlanmıştı. Osman- lılar'ın Timur'un canlandırdığı Anadolu beyliklerine karşı tutumu da hoş karşı- lanmıyordu. Vaktiyle Timur'a olduğu gibi şimdi de Şâhruh'a Anadolu'ya gelmesi yo- lunda çağrılar yapılmıyordu. Zaman zaman Şâhruh'un, babasının daha önce ele ge- çirdiği yerleri yeniden istilâ edip Boğazlar üzerinden Balkanlar'a ve Kırım'dan tekrar Azerbaycan'a dönme niyetini taşıdığı söy- leniyordu. Hem Ortadoğu'da gücünü gös- termek hem de kendisine bir türlü baş eğmek istemeyen Karakoyunlular'a ağır bir darbe indirmek için Şâhruh 1420, 1429 ve 1434 yıllarında Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya kalabalık ordusuyla seferler düzenledi. İlk iki sefere Belh, Toharistan ve Fars valiliği yapan oğlu İbrâhim Sultan da katıldı. Ancak Karakoyunlu Türkmenle- ri meselesi onun sağlığında çözülemedi. Bu tehlike ileride daha da büyüyerek Ci- han Şah zamanında Karakoyunlular'ın Ti- murlu topraklarının büyük bir kısmını ve Herat'ı ele geçirmelerine kadar vardı. Öte yandan devamlı şekilde Mâverâünnehir'e

akınlarda bulunan Özbekler (Şeybânîler), bu faaliyetlerini gittikçe arttırıp Şâhruh'tan sonra ortaya çıkan mirzalar arasındaki mü- cadelelerde faal bir rol oynadıkları gibi dev- leti ortadan kaldıran başlıca unsur oldular.

Şâhruh, 1446'da kendisine karşı ayak- lanan torunu Sultan Muhammed üzerine gittiği sırada Rey yakınında öldü (12 Mart 1447). Şâhruh'un oğlu İbrâhim Sultan ve diğer erkek çocukları daha önce vefat et- mişlerdi. Yerine oğlu Uluğ Bey geçti (1447- 1449). Babası zamanında hâkimi bulun- duğu Semerkant'tan başşehir Herat'a se- yahatinden başka ülkenin diğer yöreleri- ne gitmemişti. Babasının batıya yönelik se- ferlerine onun gönderdiği yardımcı birlik- ler katılıyor, fakat kendisi bölgesine yakın yerlerde cereyan eden savaşlarda bile yer almıyordu. Babasının sağlığında tek erkek evlât olduğundan veraset konusuyla ilgi- lenmemişti. İki yıllık saltanatı mücadele- ler içinde geçti, oğlu Abdülatif tarafından öldürülünce ülkede karışıklıklar daha da arttı, devlet Herat ve Semerkant merkez- li iki kola ayrıldı. Abdülatif devri (1449- 1450) Uluğ Bey devriyle kıyaslanacak olu- sa din adamları için iyi, ahalî ve asker için kötü bir devir oldu. Onun suikast sonucu öldürülmesinin ardından İbrâhim Sultan'ın oğlu Mirza Abdullah (1450-1451) hapisten çıkarılarak tahta oturtuldu. Semerkant'ta Abdülatif'in şiddete dayanan idaresin- den sonra nisbeten daha yumuşak bir dö- nem başladı. Uluğ Bey zamanındaki dü- zen âdeta geri geldi. Fakat devlet idare- sindeki bu değişiklik özellikle din adamları- nın yaşadığı Buhara'da hoş karşılanmı- yordu. Abdülatif'in ölüm haberi üzerine şehrin daruga ve kadısı esir bulunan Ebû Said'i serbest bırakarak ona biat etmiş- leri. Ebû Said Mirza Han, Özbekler'den yardım sağlamak suretiyle Semerkant'a yürüdü ve Çağataylar'ı yenilgiye uğrattı, şehri ele geçirip tahta oturdu. Ebû Said Mirza Han'ın saltanatı ise (1451-1469) Uluğ Bey'in aksine din adamlarının hâkimi- yet devriydi. Ebû Said, Semerkant'a Uluğ Bey'in değil Abdülatif'in öcünü almak üze- re girmişti. Bundan sonra Semerkant'ta Uluğ Bey'in kırk yılı bulan hâkimiyeti ye- rine Ebû Said'in Taşkent'ten davet ettiği Nakşibendî şeyhi Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yine kırk yıl sürecek olan mânevî hâkimi- yeti başlamış oluyordu.

Türkistan'da bu olaylar cereyan eder- ken Horasan ve Irak-ı Acem'de Timurlu mirzaları arasındaki çekişmelerden yarar- lanan Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah, 862'de (1458) Horasan'a yürüyüp Herat'ı ele geçirdi. Cihan Şah artık sadece Mâ-

TİMURLULAR

verâünnehir hâkimi Ebû Said'den endişe duymaktaydı. Ebû Said'in Herat'a doğru ilerlediğini öğrenen Cihan Şah, bu sırada oğlu Hasan Ali'nin Tebriz'i ele geçirerek hükümdarlığını ilân ettiğini öğrenince Horasan'da daha fazla kalamadı, Ebû Said ile anlaşıp dönmeye karar verdi. Cihan Şah'ın Horasan'ı boşaltması, Irâk-ı Acem, Fars ve Kırman'ın Karakoyunlular'da kalması şartıyla barış yapıldı. Fakat bir süre sonra Cihan Şah'ın öldürülmesi üzerine Ebû Said, İran'ın batı bölgesini ele geçirmeye karar verdi. Esasen Cihan Şah'ın oğlu Hasan Ali babasının öcünü almak için Ebû Said'den yardım istiyordu. Ebû Said, Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e karşı harekete geçen Hasan Ali'ye yardım etmek ve batıda Türkmenler'in elindeki toprakları geri almak düşüncesiyle yola çıktı, ancak bu sefer onun ölümlüyle sonuçlandı (1469). Ebû Said'in ölümlüyle Timurlular, Horasan'ın batısında kalan toprakları Akkoyunlular'a terketmiş oldular.

Ebû Said'in ölüm haberi Herat'a ulaşınca Hüseyin Baykara (1470-1506) şehre girdi. Hüseyin Baykara daha çok oğulları ile uğraşmak zorunda kaldığı gibi zamanında siyasî, idarî ve malî güçlükler ortaya çıktı. En büyük sıkıntı malî hususlarda kendini gösterdi. Buna çare olarak çeşitli kimseler vezirlik makamına getirildi. Zaman zaman iki kişi aynı anda vezir olduysa da bu durum türlü aksaklıklara yol açtı. Bu sıralarda başşehir Herat, Ortaçağ'ların diğer merkezleri olan Dimaşk, Bağdat, Kahire ve İstanbul gibi hem yüksek bir medeniyet hem eğlence merkezi durumuna gelmişti. Bu genel rahvet ve ciddi anlamda gelir azalması türlü siyasî çalkantılara yol açtı. Özbekler'in zaferini kolaylaştıran, Bâbü'ün hâtıralarında anlattığı, Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra birbirinden nefret eden oğulları Muzaffer Hüseyin ile Bedüzzaman'ın ortak sultan ilân edilmesi son derece tehlikeli bir gelişme oldu. Mâverâünnehir'de durumunu kuvvetlendiren Muhammed Şeybânî Han Mayıs 1507'de Herat'ı ele geçirdi. Ahlâk telâkkileri zaafa uğramış, canlılığını kaybetmiş bir şehir toplumunun yıpranmamış Özbekler karşısında tutunması zaten beklenemezdi. Şah İsmâil'in 916'da (1510) Şeybânî Han'ı öldürmesinden yararlanan Bâbü'ün bütün gayretlerine rağmen ülke Özbek istilâsından kurtarılamadı. Timurlu sülâlesi ancak Bâbü'ün Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde varlığını sürdürebildi.

Devlet Teşkilâtı. Timur devlet teşkilâtını eski Türk ve Moğol geleneklerine göre oluşturmuştu. İbn Arabşah'a göre Timur

yasayı şeriata tercih ediyordu. Timurlu tarihçileri oğlu Şâhruh'u ise şeriata bağlı bir hükümdar diye anarlar. Uluğ Bey babasının aksine devlet idaresinde dedesi Timur'u taklit etmişti. Uluğ Bey'den sonraki hükümdarlar hâkimiyeti ele geçirmek veya sürdürülebilmek için din adamlarına daha fazla ilgi göstermiştir. Abdüllatif, Ebû Said ve oğlu Sultan Ahmed şeriata göre hareket ediyorlardı. Hüseyin Baykara daha serbest düşünceli bir hükümdardı. Timur, devletini bir dünya hâkimiyeti fikri çerçevesinde tasarlamıştı ve dünyanın iki hükümdara yetecek kadar büyük olmadığını söylüyordu. Cengiz Han ailesiyle akrabalığa özel bir önem veren Timur 1370'te Gâzân Han'ın kızı Saray Mülk Hanım'ı nikâhına almış, ancak bu hanımdan oğlu olmamıştı. Timur ölünceye kadar Cengiz Han soyundan birini -kukla dahi olsa- han sıfatıyla yanında bulundurmuş, kendisi bey unvanı ile yetinmişti. Daha sonra Uluğ Bey de Cengiz Han soyundan gelen kişileri hanlık tahtına oturtmuş, ancak Şâhruh zamanında buna gerek duyulmamıştır. Diğer Türk devletlerinde görüldüğü gibi Timurlular'da da belli bir veraset usulü yoktu. Ülke hânedanın ortak malı kabul ediliyor ve bütün mirzalar aynı şekilde yetiştiriliyordu. Bir eyalet merkezine gönderilen mirza orada devlet merkezindeki saray ve idare teşkilâtını aynen kurar, âdeti bir hükümdar gibi bölgeyi idare ederdi. Mirzaların hukukî durumları ve devletin hânedanın ortak mülkü kabul edilmesi sık sık ayaklanmalara ve taht mücadelelerine yol açmıştı.

Türk-Moğol unsurları ile yerli İran ve İslâm unsurlarının karışmasından meydana gelen Timurlular'da devlet merkezinde askerî ve idarî-malî işlere bakan başlıca iki divan mevcuttu. Tavacı Divanı adı verilen Dîvân-ı Büzürg-i Emâret'in beyleri diğer bütün görevlilerin önündeydi. Türkler ve Türkleşmiş Moğollar'la ilgilenen bu divana Türk Divanı da deniliyor, kâtiplerine ise "bahşi" veya "nüvisendegân-ı Türk" adı veriliyordu. Divanın başında bir divan beyi bulunuyordu, ayrıca pek çok tavacı emiri mevcuttu. Geniş yetkilere sahip tavacılar askeri topluyor, ordunun nizam ve inzibatı ile uğraşılıyor, ganimeti paylaştırıyor ve hükümdarın önünde geçit resmi yaptırıyordu. Hükümdarların hassa alayı 1000 kişilik Kavçin Bölüğü idi. Bunun dışında hükümdarın yakınlarından "içki, inak, yasaful" ve "çehreler" vardı. Ordu "tümen" (10.000), "binlik" (hezâre) ve "yüzlük"lerden (koşunlar) meydana geliyor, sağ kanat, sol kanat ve merkezle öncü ve artçı kısımla-

rına ayrılıyordu. Ordunun silâh ihtiyacını karşılamak üzere cebehâne (kurhâne) bulunmaktaydı ve bunun idaresi kur beyine aitti. Savaşta yararlılık gösterenler ödüllendiriliyor, kendilerine soyurgallar veriliyordu. Hükümdarın hizmetindekilere bir ihsanı olan bu tabirle daha çok dirlik gibi arazi kastediliyordu. Soyurgal sahibi bütün vergilerden muaf tutuluyor, devlet hazinesine ödenen vergileri toplama hakkını kazanıyordu. Soyurgallar zamanla veraset yoluyla intikal etmeye başlamış, din adamları ve ibadet yerleri için de verilmişti.

Türk-Moğol toplulukları dışındaki halkın işleriyle ve malî hususlarla ilgilenen ikinci divan Dîvân-ı Mâl (Sart Divanı) diye adlandırılıyordu. Divanın başında bir divan beyi bulunuyor, kâtiplerine vezir veya nüvisendegân-ı Tâcik deniliyordu. Bu divanın beyleri teşrifatta tavacı emirleriyle vilâyetlerin darugaları arasında yer alıyordu. Başlıca görevleri vergi işlerini yürütmek, tarım üretimiyle ilgilenmek, şehirlerin imarıyla uğraşmak ve gelirlerin artırılmasını sağlamaktı. Para bastırılması, hesapların tutulması, vergilerle ilgili yolsuzluklara dair şikâyetler de bu divanın görev alanına giriyordu. En yüksek para birimi tümen olmakla birlikte en çok kullanılan para biriminin kepekî dinarı ile dirhem ve tenge olduğu anlaşılmaktadır. 1 tümen 10.000 dinar karşılığıydı. Gümüş kepekî dinarının 2 miskal (yaklaşık 9 gr.) tam ayar gümüş olduğu kaydedilmektedir.

Timur zamanında tarımın canlandırıldığı dikkati çeker. Timur işlenebilecek hiçbir yerin boş bırakılmasını istemiyordu. Bu maksatla pek çok kabileyi başka yerlere göçürerek iskân edilmemiş yerleri iskâna açmış, ülkenin çeşitli yerlerinde kanallar kazdırmıştır. Bu etkinliklere Şâhruh zamanında da devam edilmiştir. Şâhruh 1410 yılında Moğol istilâsından beri harap durumda bulunan Merv şehrinin imarını emretmiş, 1435'te Kazvin'e geldiğinde Azerbaycan ve Irâk-ı Acem'in imarını istemiş, boş kalan toprakların işlenmesini sağlamak için köylülerden beş yıl süreyle vergi alınmayacağını ilân etmiştir. Devletşah, her ne kadar Uluğ Bey döneminde arazi vergisinin en düşük seviyeye indirildiğini ve bunun köylünün refahını arttırdığını, İsfizârî de Hüseyin Baykara zamanında halkın kendini tamamen ziraata verip tarıma açılmayan arazi kalmadığını ifade ediyorsa da köylünün sıkıntı içinde yaşadığını dile getiren kayıtlar da mevcuttur.

Ticarî faaliyetlere gelince Semerkant'ta pek çok dokuma imalâthanesi bulunuyor ve şehir baharat ticaretine merkezlik ediyordu. Clavijo'nun yazdığına göre Timur ticareti daima teşvik etmiş, bu düşünceyle Fransa kralına gönderdiği mektupta karşılıklı olarak ticaret yapılmasını istemiştir. Tüccarları koruma siyaseti Şâhruh zamanında da sürdürülmüştür. Tebriz ve Sultâniye'nin ticarî önemi devam etmiş, Sultâniye milletlerarası bir pazar konumuna yükselmiştir. Güneydeki Hüzmüz'ün de ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Menşei Uygurlar'a kadar giden, Moğollar devrinde canlandırılan, devlet sermayesine dayalı ortaklık kurumu bu dönemde de etkiliydi. Devlet hazinesinden yardım alan ortaklara büyük imkânlar sağlanıyor, bunlara tarhanlık verilerek vergiden muaf tutuluyordu. Hissedarlar arasında hükümdar ailesinin ve ileri gelenlerin bulunduğu bu ortaklıklarda faizle borç verme usulü de uygulanmış, bu uygulama şeriata aykırı olduğundan zaman zaman anlaşmazlıklara ve ulemânın itirazlarına yol açmıştır. Başşehir Herat devlet gelirlerinin toplandığı yerd. Hüseyin Baykara devrinde Herat'ta biriken servet iktisadî faaliyetleri arttırmış, eski çarşı ve pazarlar yeni ilâvelerle büyütülmüştür. Herat'a bağlanan ticaret yolları üzerinde yeni ribâtlar yapılmıştır.

Din ve Kültür. Timurlu sülâlesi mensupları başlangıçta Sünnî oldukları gibi hal-kın çoğunluğu da Sünnî idi. Ancak Gılân, Mâzenderân, Hûzistan ve Sebzevâr bölgelerinde Şîlik ağır basmaktaydı. Medreselerde Sünnî sistemine göre eğitim yapılmasına rağmen Şîliğin yayılmasına ve Râfîzî cereyanlara engel olunamamıştır. Hurûfiler, Nurbahşîler ve Müşâ'saalar bu cereyanların başlıcaları idi. Sünnî tarikatların en yaygını Nakşibendîlik'ti. Nakşibendî tarikatına adını veren Bahâeddin Nakşibend, Timur'a çağdaş olmasına rağmen kaynaklarda Timur ile Buharalı şeyhler arasındaki münasebete dair hiçbir bilgi yoktur. Timur, İslâm dini ve tarihi hakkında epeyce mâlûmata sahipti. Seferlerini gazâ diye adlandırmakla birlikte din, Timur nezdinde siyasî amaçlarına erişebilmek için kullandığı bir araçtan başka bir şey değildi. Şeriat hükümlerine uymaya ve emirlerini uygulamaya çalışan Şâhruh ise yaşayışı ve davranışlarından dolayı her asrın başında bir din müceddidinin geleceği yolundaki hadise dayanarak tarihçi Abdürrezzâk es-Semerkandî tarafından asrın müceddidi olarak gösterilmiştir. Sadr, şeyhülislâm, kadı ve müderris gibi devlet hizmetinde-

ki görevlilerle halk kitlelerinin temsilcileri durumundaki tarikat şeyhleri ve dervişleri arasında mücadele eksik olmazdı. Timurlu hükümdarlarının Sünnî olması ve Sünnî tarikatların bilhassa Şâhruh'un şahsında büyük bir koruyucu bulmasına rağmen Şîlik cereyanı gittikçe güçlenerek XV. yüzyılın sonunda büyük çatışmalara yol açmıştır. Nihayet Sünnîliğin temsilcileri Şîliğe karşı girişilen mücadelelerde başarı gösteremeyecek duruma düşmüş ve İran'da Şîlik dinî görüşlerini mutaassıp taraftarlarından sağladıkları askerî güçle birleştiren, başlangıçta Sünnî esaslara sahip, ancak zamanla Şîliğe intisap eden Safevîler'in ve İran'ın resmî mezhebi haline gelmiştir.

Timur seferleri esnasında günlük tutturuyordu. İlhanlılar'da büyük gelişme gösteren tarihçilik Timurlular zamanında da himaye görmüştür. Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafername*'leri Timur'un başarılarını anlatır. Şâhruh'un saltanatının ilk yıllarında Natanzî'nin telif ettiği *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'îni* genel bir tarihtir. Şâhruh devrinin en büyük tarihçisi hiç şüphesiz Hâfız-ı Ebrû'dur. Onun Şâhruh'a takdim ettiği *Mecmû'a ile Zübdetü't-tevârîh-i Bâysungurî* (*Mecma'u't-tevârîh*) adlı eserleri meşhurdur. Abdürrezzâk es-Semerkandî'nin *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn* adlı eseri 830 (1427) yılından sonra verdiği bilgiler açısından değerlidir. Hüseyin Baykara ve veziri Ali Şîr Nevâî, Herat'a hâkim olunca Timurlu sarayı yeniden bir ilim merkezi haline gelmiş ve tarih alanında önemli eserler yazılmıştır. Bunlardan ilki Mîrhând'ın *Ravzatü's-sâfâ*' adlı yedi ciltlik kitabıdır. Mîrhând'ın torunu Hândmîr'in *Habîbü's-siyer*'i de değerli bilgiler ihtiva eder. Hüseyin Baykara dönemindeki Herat'ta günlük hayat Vâsıfî'nin *Bedâyi'u'l-vekâyi'* adlı eseri sayesinde öğrenilmektedir. Bu devirde Farsça şiir gerilemeye yüz tutmuştur. Başlıca temsilciler olarak Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahman-ı Câmî sayılabilir. Ayrıca Ni'metullâh-ı Velî, Kâsım-ı Envâr tasavvufî şiirin önemli temsilcileridir.

Zengin şehir merkezlerinde İran şairlerini tanımış olan Timurlu mirza ve beyleri kendi dilleriyle de şiirler yazılmasını arzu ediyordu. Bu sayede yazılan şiirler, Ali Şîr Nevâî ile klasik İran örneklerinin mükemmelliğine eriştiği gibi Nevâî *Muhâkemetü'l-lugateyn* adlı meşhur eserini kaleme almıştır. XV. yüzyıl Çağatay edebiyatının ilk mühim siması olan Sekkâkî'nin divanı bugüne ulaşmıştır. Fars hâkimi Mirza İskender adına kaleme aldığı *Maḥze-*

nü'l-esrâr adlı mesnevisiyle tanınan Hârizmî Haydar Tilbe "Türkî-gûy" lakabıyla şöhret kazanmıştır. XV. yüzyılın ilk yarısının en güçlü şairi Lutffî'dir. Şairleri himaye eden mirzaların kendileri de Türkçe şiirler yazıyordu. Bunlar arasında Seyyid Ahmed, İskender ve Ebû Bekir zikredilebilir. Bazı beyler adına Uygur alfabesiyle eserler telif edildiği de görülmektedir. Mansûr Bahşî 1435'te *Bahtiyârname*'yi, Melik Bahşî 1436'da *Mi'racname*'yi kaleme almış, yine aynı yıllarda *Tezkiretü'l-evliyâ* yazılmıştır.

Zamanlarının büyük bir kısmını seferlerde geçiren Timurlu hükümdar ve beyleri eğlenceden de geri kalmıyorlardı. Timur'un seferleri sırasında ele geçirerek Semerkant'a gönderdiği sanatkarlar içinde bazı çalgıcı ve okuyucular da bulunuyordu. İbn Arabşah, Timur devri hânendeleri arasında Abdüllatif, Mahmud, Cemâleddin Ahmed ve Abdülkâdir-i Merâgî'nin adlarını sayar. Clavijo'nun da anlattığı gibi kadın ve erkeklerin katıldığı toylar veriliyor, bu arada çalgılar çalınıp şarkılar söyleniyordu. Hüseyin Baykara devrinde Herat'ta biriken servet ve bunun sağladığı refah mûsiki meclisleri düzenlenmesini ve mûsikişinasların çoğalmasını sağlamıştır. Yine seferler esnasında Semerkant'a götürülen sanatkarlara ait mimari eserler ve onların duvarlarını süsleyen resimler kaynaklarda zikredilir. İbn Arabşah, Timur devrinin en büyük nakkaşı olarak Bağdatlı Abdülhay Hâce'yi zikretmektedir. Kendisi de hattat olan Mirza Gıyâseddin Baysungur, Herat'taki konağını zamanın sanat akademisi haline getirmiştir. Daha sonra Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin şahsında yeniden koruyucu bulan sanatkarlar ortaya çıkmış, tabiat manzaralarını geleneksel unsurlarla birleştirerek kitap ressamlığında bir yenilik yapmayı başaran Bihzâd yetişmiştir. Yine devlet adamlarının sanatkarları koruması sonucunda meydana gelen eserler Batı'da "Timurlu rönesansı" tabirinin doğmasına yol açmıştır.

TİMURLU HÜKÜMDARLARI

Timur	771 (1370)
Halil Sultan	807 (1405)
Şâhruh	811 (1409)
Uluğ Bey	850 (1447)
Abdüllatif	853 (1449)
Mirza Abdullah	854 (1450)
Ebû Said	855 (1451)
Ahmed	873 (1469)
Mahmûd b. Ebû Saîd	899-906 (1494-1501)

TİMURLULAR

Uluğ Bey'den Sonra Horasan'da
Hüküm Sürenler

Bâbü	853 (1449)
Mahmüd b. Bâbü	861 (1457)
Ebû Said	863 (1459)
Yâdigâr Muhammed	873 (1469)
Hüseyin Baykara	875 (1470)
Bediüzzaman	911-913 (1506-1507)

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmüddîn-i Şâmî, *Zafername* (nşr. F. Tauer), Prague 1937; Tâcû's-Selmânî, *Tarihname* (trc. İsmail Aka), Ankara 1988; R. G. de Clavijo, *Embassy to Tamerlane: 1403-1406* (trc. G. le Strange), London 1928; Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't-tevârih* (nşr. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî), Tahran 1372 hş., I-II; a.mlf., *Mecmû'a*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 282; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I-II; İbn Arabşah, *'Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1285; Şerefeddin, *Zafername* (Abbâsî), tür.yer.; Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Târih-i Cedid-i Yezd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1345 hş.; Ebû Bekr-i Tihriânî, *Kitâb-i Di-yârbakriyye* (nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara 1962-64, I-II; Abdürrezzâk es-Semerkan-dî, *Matla'-ı Sa'deyn* (nşr. Muhammed Şefî), La-hor 1946-49, I-II; Ca'fer b. Muhammed el-Hüsey-nî, *Târih-i Kebir*, St. Petersburg Public Library, Pers. now. seriya, nr. 201; a.e.: *Der Bericht über die nachfolger Timurs aus dem Ta'rih-i kabir des Ga'fari ibn Muḥammad al-Husaini* (trc. Abbas Zaryab), Mainz 1960; Câmî, *Nefehât*, tür.yer.; Devletşah, *Tezkire-i Devletşah* (trc. Necati Lugal), Ankara 1963-67, I-II; Abdullah Mervarid, *Şerefname*, İÜ Ktp., nr. F. 87; a.e. (trc. ve faksmile nşr. H. R. Roemer), Wiesbaden 1952; Mirhând, *Rauzatü's-şafâ*, tür.yer.; Hândmîr, *Habîbü's-siyer* (nşr. Celâleddin Hümmât), Tahran 1333 hş.; Nizâm-şâhî, *Târih-i Kutbî* (nşr. Mücâhid Hüseyin Zeydî), New Delhi 1965; Hasan b. Şehâbeddin Yezdî, *Câmî'u't-tevârih-i Hasenî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4307; Muizzü'l-ensâb, British Museum, Or., nr. 467; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 126-128,

131, 142, 239; a.mlf., *Herât unter Husein Baiqara dem Timuriden*, Leipzig 1938; a.mlf., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. K. Yaşar Kopraman – İsmail Aka), Ankara 1975; a.mlf., *Uluğ Beg ve Zamanı* (trc. İsmail Aka), Ankara 1997; Muinüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-tevârih* (nşr. J. Aubin), Tahran 1336 hş.; Abdülhüseyin Nevâî, *Esnâd ve Mükâtebât-i Târihî-yi İran ez Ti-mûr tâ Şâh İsmâ'il*, Tahran 1341 hş.; Aydın Sa-yılı, *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliye-ti Hakkında Gıyâsüddîn-i Kâşî'nin Mektubu*, Ankara 1960; B. Gray, *Persian Painting*, Geneva 1961; H. Gottfried, *Der Historische Gehalt des Nâma-yi Nâmi von Hondamir*, Göttingen 1968; Abdülhay Habîbî, *Hüner-i 'Ahd-i Timüriyân*, Tahran 1356 hş.; T. Allen, *Timurid Herat*, Wiesbaden 1983; B. S. Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *CHIr.*, VI, 610-655; H. R. Roemer, "Timür in Iran", a.e., VI, 42-97; a.mlf., "The Successors of Timür", a.e., VI, 98-146; a.mlf., *Persien auf dem Weg in die Neuzeit: Ir-anische Geschichte von 1350-1750*, Beirut 1989; a.mlf., "Timurlular", *İA*, XII/1, s. 346-370; L. Golombek – D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988; B. F. Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge 1989; a.mlf., "Family and Ruler in Timurid His-toriography", *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel* (ed. D. DeWeese), Bloomington 2001, s. 57-78; a.mlf., *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*, Cambridge 2007; a.mlf., "*Şâh Ruḡh*", *El²* (İng.), IX, 197-198; a.mlf., "Timürids", a.e., X, 513-527; J. E. Woods, *The Timurid Dynasty*, Bloomington 1990; a.mlf., "Timür's Genealogy", *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dick-son* (ed. M. M. Mazzaoui – V. B. Moreen), Salt Lake City 1990, s. 85-126; a.mlf., "The Rise of the Timürid Historiography", *JNES*, XLVI/2 (1987), s. 81-108; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991; a.mlf., *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994; a.mlf., *Timurlular*, Anka-ra 1995; a.mlf., *Timurlular Devleti Tarihi*, Anka-ra 2010; a.mlf., "XV. Yüzyılın İlk Yansında Ti-murlular'da Ziraî ve Ticarî Faaliyetler", *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 111-120; a.mlf., "*Şâhruh*", *DİA*,

XXXVIII, 293-295; *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century* (ed. L. Golombek – M. Subtelny), Leiden 1992; Shiro Ando, *Timuridische Emire Nach dem Mu'izz al-ansâb*, Berlin 1992; a.mlf., "The Shaykh al-Islâm as a Timurid Office: A Preliminary Study", *IS*, XXXIII/2-3 (1994), s. 253-280; a.mlf., "Die Timu-ridische Historiographie II", *Slr.*, XXIV (1995), s. 210-246; Hüseyin Mir Ca'ferî, *Târih-i Tahavvü-lât-i Siyâsi, İctimâ'î, İktisâdî ve Ferhengî-yi İran der Devre-i Timüriyân ve Türkmenân*, Tahran 1379 hş.; Hayrûnnisa Alan, *Bozkurdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, İstanbul 2007; M. E. Subtelny, *Timurids in Transition*, Lei-den-Boston 2007; a.mlf., "Centralizing Reform and its Opponents in the Late Timurid Period", *Ir-S*, XXI/1-2 (1988), s. 123-151; Musa Şamil Yü-k-sel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara 2009; a.mlf., "Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sul-tan", *TAD*, XXVIII/46 (2009), s. 231-247; a.mlf., "Türk Kültüründe 'Levirat' ve Timurlularda Uy-gulanışı", *Turkish Studies*, V/3 (2010), s. 2027-2058; W. Hinz, "Timuriler Tarihi Hakkında Men-ba Tedkiki" (trc. M. Altay Köymen), *TTK Belleten*, VI/21-22 (1942), s. 85-120; F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik" (trc. Ahmet Ateş), a.e., XXIX/ 113 (1965), s. 49-69; M. Haidar, "The Sovereign in the Timurid State", *Turcica*, VIII/2, Paris 1976, s. 61-82; M. Rogers, "Centralization and Timurid Creativity", *OM*, XV [LXXVI/2] (1996), s. 533-550; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, XII/1, s. 336-346; Halil İnalıcık, "Bayezid I", *DİA*, V, 231-234.

İSMAİL AKA

Timurlu Sanatı. XIV. yüzyılın sonların-dan XVI. yüzyılın başlarına kadar Orta As-ya ve Doğu İran topraklarıyla bugünkü Af-ganistan'ı içine alan sahada Timurlular önemli sanat faaliyetleri meydana getir-miştir. Bilhassa mimari ve kitap sanatla-rı olarak da minyatürün değer kazandığı Timurlu devri sanatı İran, Orta Asya, Af-ganistan ve hatta Bâbürlüler devrinde Hint İslâm sanatının gelişmesinde rol oynamış-tır. İslâm sanatı bakımından önemli eserle-rin meydana getirildiği bu dönem içinde tam bir merkezlikten bahsetmek müm-kün olmasa bile Timurlular devri sanatı, mahallî farklılıkların bir bütün meydana getirecek biçimde bir araya getirilmeye çalışıldığı geniş kapsamlı bir sentez teşkil etmesiyle dikkat çekmektedir. Göz alıcı eserlerin yapıldığı yerler arasında Timurlu sanatının genel anlayışı çerçevesinde ayrı ve bağımsız tavırlar gösteren sanat mer-kezleri doğmuştur. Böylece Semerkant, Herat ve bir ölçüde Şiraz değişik tutum-ların sergilendiği sanat merkezleri haline gelmiştir.

Başşehir Semerkant'ta İran ve Orta As-yalı sanatçıların yanı sıra Hindistan, Ana-dolu ve Suriye'den getirilmiş sanatçılar da bulunuyordu. Timur devrinde yegâne san-at merkezi olan Semerkant önemli eser-

Semerkant'ta Şâh-ı Zinde yapılar topluluğundan bir grup ile bu yapılardan bir çini detayı

